

Tornai József

A félszemű kétségbeesése

*Legtöbbször a zene tengerként száll velem!
Kihunyó csillagokba,
ködös mennyek alá vagy roppant éteren
röpít át a vitorla;*

*mellem előredől és tudóm megtelik,
ahogy szélben a ponyva;
ostromlom a vizek tarajos hegyeit
a nagy éjbe sodorva;*

*testemben nagy hajót érzek kínjaival
recsegni és ropogni;
egek jó szele és rázkódtató vihar*

*dobál ezer pokolnyi
örvény fölött. Vagy a vad kétségbeesés
sima, nagy tükre néz!*

(Baudelaire: A zene)

A félszemű kétségbeesése. Nem számítottam rá, hogy hosszú életem utolsó éveiben jobb szememre megvakulok. Még kevésbé arra, hogy megmaradt bal szememmel is látok annyit az emberi természet és a lét abszurditásából, amennyi éppen elég a kétségbeeséshez. Baudelaire egész életében, ahogy megvallja, „fut a valóság elől”. Tudatos belátással (nem félelemmel!) a hazugságot választja. A *Semper eadem* (mindig ugyanaz) című szonettben megmondja, miért: „Ha egyszer a szívünk kipréseli a mustját, rossz élni”, hiszen „jobban, mint az Élet, tart minket a Halál”. Ezért eme igazság helyett, pedig mindenki erre törekszik, azt kéri Jeanne Duvaltól: „Hagyd úszni szívem a *hazugság* mámorában” (az eredetiben is kurzív!). Nem csapja be magát.

* * *

Metafizikai lázadás. A szubsztancia gyökeres, végleges, világos tagadása. Szabadság a semmiben. Semmiben élni, semmiért szenvedni, írni és ujjongani valamin. Erről kellene folyton beszélnem.

* * *

Már az is ostobaság, ha – mint József Attila – panaszkodunk, hogy „De nincs értelme semminek sem”. Hogy lehet valamiféle értelmet keresni abban, ami egyszerűen csak ismételteti a lenni-nem lenni – abszolút semleges –, azaz minden elfogultság nélkül? Ami nem enged betekintést a „van”-ba? A prófétáknak erről fogalmuk sem volt, ellenben éppen ők találták ki ezt az „értelem- és magyarázat- és isten-félreértést”.

* * *

A részegész létmisztériumával szemben mindenki nulla. Buddha, Krisztus, Mohamed, a történelmi és művészi és tudományos nagyságok egyaránt. Egyenlők vagyunk a megismerés, a megértés, fölfogás viszonylagosságában. A többi öncsalás, az eszmélkedés hiánya.

Aki elbújik a „tudni akarom, ki vagyok?” oidipuszi szituációja elől, nem méltó a megvetésünkre sem!

* * *

A minden-mindegy. A kozmoszban természetesen van egy nagy minden-mind-egy. A magasabb rendű állatoknak viszont már vannak érzelmeik: madarak, emlősök, ez már az a létkategória, ahol szeretet, félelem, vonzódás, elutasítás a meghatározó. Az ilyen fokon álló lény már tudja, mi a jó, mi a rossz neki. A következő lépcsőn így jelenik meg az emberi világban az etikai, esztétikai, elvont gondolkodásra való képesség is.

* * *

Az emberiség lélekszámának gyarapítása a XXI. században már nem érték, hanem a katasztrófa felgyorsítása.

* * *

A Baudelaire-féle paradoxon: „Isten az egyetlen lény, akinek nincs szüksége a létezésre ahhoz, hogy uralkodhasson.”

Valóban paradoxon ez?

* * *

A nagy hármasság:

1. Én
2. Kultúra
3. Természet

* * *

Evolúciós változatok. A darázslepke trükkje: lódarázs alakot, szint fejleszt ki, hogy elijessze támadóit. A gorgótüske csillag: élő állat bokoralakban a tengerfenéken.

* * *

Furcsa emberpéldányok a mi tanítóink: Konfucius, Buddha, Mani, Jézus, Mohamed. Nem arról beszélnek, hogy a halandóságra ítélt embernek az öröme,

az élvezetre, a gyönyörre van szüksége. Ez kárpótolná szörnyű sorsáért. Nem: ők megtoldják ezt a sorsot a kötelesség követelményével, a szenvedés kizárólagosságával. Mani esetében a jó és a rossz metafizikai küzdelmében való kikerülhetetlen részvétellel. Jézus, Mohamed pedig csak bűnről, pokolról, világégésről beszél. Buddha rögeszméje a vágyak megtagadása. Miféle lelkek voltak ezek a bölcsek, akiket máig is tisztelnek a hiszékeny, tanulatlan sokaságok?

* * *

A vallásos és általános hit. Gondosan meg kell különböztetni a vallásos hitet az általános hittől. *A vallásos hit jellege, hogy a hívő azt hiszi: létre is hozza, amiben hisz* (ez persze önccsalás, illúzió). Az általános hit az, amely képessé teszi az embert, hogy kitűzött céljáért dolgozzon, míg el nem éri.

* * *

Az istenség egy?

Lehet-é a szellem az istenség része?

Hiszen az istenség egy és oszthatatlan...

(Arany: Dante)

Honnan ennek az előfeltételezésnek az axiomatikus biztossága? Honnan tudjuk (vagy vesszük), hogy „az istenség egy és oszthatatlan”? Azért, mert Mózes Jahve neve alá gyűjtötte-kényszerítette a héber törzsek többi isteneit, az egyisten-gondolkodás még nem evidencia. Odáig látszólag egyszerű minden, amíg kimondjuk a mágia erejével a szót: Isten vagy istenség, s azt hisszük, ezzel meg is teremtettük. De fordítva nem érvényes a mágia: az úgynevezett élő isten létének igazolása nem alapul a szón, a fogalmon, amelyből kiindulunk. Amint ezt az „egy és oszthatatlan istenséget” ontológiailag kell elhelyezni a létezők valamelyik kategóriájába, teljes a csőd: egy ilyen „oszthatatlan”, tehát minden föltételtől független lény képzetének eredménye nulla.

Az egyistenhit teológusainak ilyenformán megkérdőjelezhetetlen alaplól kell kiindulniuk. De az a vallásos (és nem az általános) hit dolga: nincs köze a bölcselethez. Az abszolútól kiindulni abban a pillanatban válik reménytelenné, amint azt kellene bizonyítani, mi az abszolút. Az ontológia lépcsői között nincs egyetlen abszolút sem.

Arany kételkedése tökéletes, csak az a bökkenő, hogy fordítva vizsgálódik. A helyes megközelítés így hangzana:

*Miért ne lehetne ott a szellem mindenben,
hiszen a kozmoszban nincs más, csak jelenség?
Vagyis: hogy tagadni miért lehetetlen
az egymástól-függő dolgok sűrű vehét?
Évezred hanyatlik, évezred kel újra,
míg elménk nehezen rádöbben, hogy téved,
és a felnőtt-vérű ember megtanulja:
vénöreg ködképét látta istenségnek.*

* * *

Minél nagyobb tehetség valaki, annál inkább paradox, ellentmondásoktól szabdalt személyiség. Számptalan a példa a közeli és a távoli múlt kultúrtörténetében.

Az ember az evolúciója során válik ilyen paradoxszá. Ezért nem végződhet másként a kifejlődése, mint széteséssel, kudarccal, ahogyan ez az élettelen kozmoszsal is történik. Semmiféle célról nem beszélhetünk, de ha volna ilyen, a cél elérése is a végünket jelentené.

* * *

Az ember azért pusztul el, mert ilyen a természete. Nem valamiféle halhatatlan lényt ér katasztrófa. Az történik velünk is, mint minden más élőlényel.

* * *

Test, lélek, szellem. Nem gondolunk rá, hogy a test nem tiszta létkategória. Élőnek és élettelennek az együttese. Az anorganikus (a fizikai, az atomi, az elemi alkotórész) az organikusnak éppúgy alapja, ahogy az anorganikus és az organikus hordozója a lelkinak és a szelleminek. Az alsóbb kategóriák alkotják az agyat, az idegrendszert, a kiválasztó szerveket, a vérkeringést, az érzékelést, az öt érzékszervet. Mindegyiknek az agy a legfelsőbb foka. Az érzelmeknek sem a szív, hanem a sajátos idegkapcsolások rendszere: az agy és az annak alapján működő elme. Így jönnek létre benne a létkategóriák és a szellemi kategóriák.

Ennek az emelkedő lépcsőzetnek csak ez az egy iránya van: az atomtól az elméig. Visszafelé nem haladhatunk: az agy, a tudat, az értelem, az elme nem hat az alsóbb rétegekre. Nem is volna jó, ha *finoman hangolt* szervezetünket tudatosan kellene működtetni. Áttekinteni viszont csak az anatómiában, biológiában megszerzett ismeretek révén tudjuk anorganikus és organikus fölépítettségünket. A szervek hibás funkcionálása, a torzszülöttek, a születési anomáliák szemléltetik ezt legjobban.

* * *

Mitokondrium. A sejtek sejttagon kívüli részében mindenütt megtalálható, a sejtek energiaellátását szolgáló *parányi sejtreszecske*.

* * *

Léthiány. A monoteista vallások (de talán minden más hitrendszer?) léthiánnyal küzdenek. Ez annyit jelent: a nagyon vallásos léleknek (szent, mártír) szintén van valamilyen léthiánya, sebe, melyet csak afféle fantazmalénybe vetett hit gyógyíthat, esetleg véglegesen. Ez ritkán sikerül. A seb vérzik: ez a mélyhitűek titka.

* * *

Virtuális halhatatlanság: a művek: a filozófiai, a tudományos, az irodalmi, képzőművészeti, zenei, filmbeli, általában szellemi hagyatékok, melyek egy nemzetéi vagy az egész emberiségéi. A virtuális halhatatlanság lehetséges, mivel ezek az alkotások ontológiailag léteznek is, nem is. Nem sorolhatók be csupán az úgynevezett szellemi kategóriákba, a létkategóriákba sem.

Létkategóriákban nincs halhatatlanság: hiányoznak a föltételei.

* * *

Az egyetlen állat, amely... Etológusok olyan mértékben azonosítják, hasonlítják össze az embert az állatokkal, hogy ki kell jelentenem: az ember az egyetlen állat, amely nem állat.

* * *

Ősrégi bölcsesség: „Kevés gondolkodás eltávolít az élettől, sok visszavezet hozzá.”

* * *

Művészet. Művészetet, csakis művészetet! „Arra való a művészet, hogy ne haljunk bele az igazságba” (Nietzsche). Hogy mi ez az igazság, még ő se meri kimondani.

* * *

Értelemadás. Minél inkább belátjuk, mennyire egykedvű, céltalan világ, történelem föltételei között élünk, annál inkább kell célt, értelmet adnunk létünknek: művészet, tudomány, nemzetteremtés. Bármit, ami a törzsi tudat helyébe az emberiség közös szellemiségét emelheti.

* * *

Buddha és az életszomj. Amikor Buddha az életszomj kioltásáról beszél (a buddhizmus legfőbb tanítása!), tisztában van azzal, hogy a szexuális vágy tovább folytatásra kényszeríti az emberi fajt, ezt a beteg, paranoiás lényt: az evolúció egyik nagy kudarcát.

* * *

Az etika nélküli természet. A természet (a kozmosz) önmagát szabályozó, tökéletesen erkölcstelen rendszer. Csak a célszerűség: a fennmaradás, a fejlődés, a szaporodás számít. Az evolúció alapján állva ugyanezt látom az emberi világban is. Kialakultak erkölcsi törvények, ezek közül is a legnagyobb: a *Ne ölj!* De ez is csak addig kötelező elv (követelmény), amíg egy közösség (állam) érdekét szolgálja. Ha megváltozik ez az érdek – háború, védekezés vagy támadás (még egyének esetében is), nincs többé érvénye: a parancsot teljesítő katona vagy gyermekét, önmagát gyilkostól fegyverrel megvédő ember éppolyan erkölcs nélküli, mint az őzet megölő tigris, halat elnyelő cápa.

Az erkölcsi, etikai törvények nem állnak és működnek a természetén kívül vagy fölül. Ezeket transzcendens lények iránti kötelességnek fölfogni: mitológia. Az ősi társadalmak és az ezek fejlődésfokán alakadt vallások világa ez. A háború, az ölés, más élőlények elpusztítása az ontológia szerves része. Megszüntetésük csak a létegésszel együtt lehetséges. Ha lehül a föld, mindent jégtakaró borít, tökéletes lesz bolygónkon is a rend, a nyugalom. Az istenek elégedetten folytatják virtuális uralmukat a semmiben.

* * *

Az egyetlen tiszta kifejezés. Sírkövemre csak ezt az egyetlen tiszta kifejezést kérem: ce'est fini!

* * *

Kollektív neurózis. „A honfoglaláskor csupa idegen (máig is ellenséges?) nép gyűrűjébe kerültek a magyarok. Magyaroknak lenni kollektív neurózis” (Koestler).

* * *

Az *anyák bűne* (Les crimes maternels, Baudelaire), hogy újabb és újabb áldozatot szednek a szenvedésnek, halálnak, rossz sorsnak, valójában a semminek azzal, hogy fogannak és szülnek.

* * *

A *vallások, pártok* minden ellenállást legyűrő vonzereje a *mindentudás* látszata. Születésről, nevelésről, etikáról, politikáról, háborúról és békekötésről, történelemlről, természettudományról, művészetről, szerelemlről: az egész emberi helyzetről, céljainkról, természetünkről pontos, és ami a legfontosabb: biztos, végleges képet adnak híveiknek. Teljesítik azt a vágyunkat, hogy választ adjunk arra a kérdésre: mi az élet vagy még inkább a lét értelme.

A vallások egy felsőbbrendű, ontológián túli, abszolút lény kezébe adják a mindentudás hatalmát. A pártoknál valamivel földibb, de nem kevésbé tökéletes fantazma az élet teljességének ura és irányítója: ilyen vagy olyan ideológiájú szervezet és istenszerű vezetője.

Mindkét hitvilág, azaz hiedelemkőd esetében az az ironikus, sőt groteszk tény, hogy olyan kozmoszban beszélnek abszolút tanokról, amelyben az ember éppen attól fél és kétségbeesett, hogy semmit sem tudhatunk biztosan és véglegesen. Így jut diadalmas szerephez, válhat imádat, kultusz tárgyává mindaz, amit a *reduktív gondolkodás* kínál a megnyugvásra, üdvösségre, megvilágosodásra sóvárgó népmilliárdoknak, bármelyik táján éljenek is a földnek.

* * *

Új előszó. Az eltelt több mint tíz év (1991) óta egyfolytában javítom *A rossz virágainak* darabjait. Hol kisebb, hol nagyobb módosításokra van szükség, s ha lehet, megkeresem a pontosabb megoldásokat.

Természetesen újra ki kellene adni.

Csakhogy akkor másik előszót is írnék. Majdnem tökéletesen megváltozott bennem a Baudelaire-kép. A Joseph de Maistre-féle katolicizmusa (ultramontanizmus), hite az ördögben, néha az Istenben, mai szemmel nézve (persze lehet, hogy ez anakronizmus) merőben eltévelyedett költőt-gondolkodót mutat. A félig lázadó, félig középkorisan lelkifurdalástól gyötört tudat, amely végül a Rosszat is megkönnyebbülten fogadja el, jellegzetesen európai szellemi-lelki csődnek tűnik most számomra.

Csak a nagy versek és néhány egészen mélybevágó prózai jegyzete (*Meztelen szívem, Röppentyűk*) maradtak meg ragyogó zsenialitásukban.

Azt kellene megindokolnom, hogy olyasmiktól gyötrődött szegény lelke, amiktől egyáltalán nem kellett volna, ha él benne legalább egy jó adag Voltaire, Holbach, Diderot iróniájából, világosságából.

* * *

A vallásokban a hit az illúziók világa, a buddhizmusban az egész világ illúzió.

* * *

Ady egyik versében azt mondja: „Szeretnék egyszer a lelkeddel hálni.” Csakhogy se lélek, se szellem nem létezhet valóságosan hordozó vagy hordozók nélkül. Ezért nem lehet ontológiailag levetni az abszolútot sem föltételek meghatározása nélkül. Az úgynevezett abszolút szellemnek instrumentumokra van szüksége ahhoz, hogy létezhessen, hogy teremtsen, pusztítson, ítélkezzen. De ekkor már nem abszolút: része a körülményektől függő keletkezésnek! – változásnak-megszűnésnek. A kör ezzel bezárul.